

Câteva consemnări cu privire la contactele culturale dintre Imperiul roman și teritoriile de la nord de Dunărea de jos în perioada romană târzie¹

Several contributions concerning the cultural contacts between the Roman Empire and the territories located north of the Lower Danube during the late Roman period

Alexandru Popa²

Cuvinte cheie: epoca romană târzie, Europa de SE, Barbaricum, contacte culturale transdanubiene și transcarpatice

Key words: *Late Roman Time, SE Europe, Barbaricum, transdanubian- and transcarpathian cultural contacts*

ABSTRACT

The study discusses the challenges of interpreting the functionality of those edifices built in Roman style, found however outside the provincial borders, in particular the contribution of such buildings to the identification and interpretation of contacts between the Roman Empire and its northern neighbours, in the area of the Lower Danube, their identities, interests and experiences. The analysis is grounded on the archaeological features and contexts encountered in the middle 4th c. AD site of Sobari (Republic of Moldova) on the Middle Dniester, resuming a previously explored situation, to which new data, emerging from recent excavations and geophysical investigations can be added. Of remarkable size for its age and cultural environment, the settlement at Sobari spreads on 30 ha. A part of it was, at one point, enclosed with a stone wall, built with paraments. Inside this enclosed space there was found a rectangular construction (18 x 10 m), with 1 m deep foundations, built of stone, bricks and mortar, covered with tegulae, part of which bore production stamps known in the Roman Empire. Fragments of glass suggest the existence of at least one window, while 16 column bases can be surely connected with a peristyle. These architectural details are completely out of place north of the Lower Danube, while the found inventory is surprisingly local, typical Sântana de Mureș-Černjachov. No heating installation was yet found. While a military role for the site is excluded, as it is located 300 km north of the closest Roman power centre, thus isolated, unable to support a defensive system, several other functionalities are in turn explored: a temple or the residence of a Roman citizen. The most reasonable interpretation is considered the one which treats the complex in Sobari as built by an experienced architect commissioned by a local aristocrat who had direct contacts with the Roman world, for example as a trader, a hostage, a soldier or an envoy.

¹ Acest material a fost realizat cu sprijinul Ministerului Cercetării și Inovării - CNCS-UEFISCDI, acordat prin proiectul PN-III-P4-ID-PCE-2016-0352.

² Cercetător științific grad I, Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni Sf. Gheorghe, alex.popa@mncr.ro.

Cu ocazia unui studiu publicat în revista *Angustia* nr. 7 din 2002 am atins pe scurt problema siturilor cu construcții de piatră din *Barbaricum* în perioada romană-târzie, prezentând trei din aceste situri, situate în bazinul Nistrului (Popa 2002). După aproape 20 de ani, mi-am propus să revin asupra subiectului, din dorința de a-mi expune punctul de vedere despre problemele interpretării funcționalității edificiilor de inspirație romană din *Barbaricum*³ și a rolului acestora în cadrul identificării și interpretării contactelor dintre Imperiul Roman și vecinii lor de la nord de Dunărea de jos. Pentru o asemenea discuție cel mai mult se pretează din punctul meu de vedere, antichitățile descoperite la Sobari, r-l Soroca, de pe teritoriul actual al Republicii Moldova.

Situl arheologic de la Sobari este cunoscut în cercetarea arheologică din anii 60 ai secolului XX (Fedorov 1960, 271 Nr. 194; Rikman 1975b, 64-66). Pe parcursul mai multor campanii de săpături au fost dezvelite opt complexe de locuit și anexe gospodărești, precum și un atelier de olărit (Rikman 1970; 1975a). Este vorba de construcții dreptunghiulare din carcasă de stâlpi de lemn și pereții din nuiile lipite cu lut (fig. 1), tipice pentru această regiune a culturii Sântana de Mureș-Černjachov/SMC (Magomedov 2001, 19-24; Matveev, Guțu 1999). De asemeni și cuptorul de ars ceramică, descoperit în așezare, poate fi atribuit unui tip bine cunoscut mediului cultural de epocă romană-târzie de la nord de Dunărea de jos și în zona de nord-vest a Mării Negre (Bobrinskij 1991, 174-175; Rikman 1970, 184).

Cu toate acestea, situl se remarcă printr-o serie de particularități, care îl deosebesc de restul mediului SMC din regiune.

³ Folosesc termenul „edificii de inspirație romană” preluat de la Nelu Zugravu (2007) pentru că reflectă mult mai plastic starea lucrurilor, în comparație cu denumirea împrumutată din limbile germană și engleză „stațiuni romane în Barbaricum”.

Dintre acestea amintesc în primul rând dimensiunile relativ mari ale așezării, care acoperă o suprafață de peste 30 ha (Popa 1992), în timp ce foarte puține așezări contemporane cunosc o asemenea extindere. Din punct de vedere al statisticii, calculate la nivelul întregii culturi SMC, judecând după calculele lui Šiškin, asemenea dimensiuni au cunoscut doar 2,7% din totalul așezărilor din arealul de răspândire a culturii SMC (Rikman 1975a, 80-83; Šiškin 1999, 87-88).

Pe de altă parte, situl se remarcă prin descoperirea în interior a unui zid, ce închidea în partea de nord-vest a așezării o suprafață de circa 4000 m². Săpături mai vechi (Rikman 1970, 192) și mai noi (Matveev 2014)⁴, au stabilit că zidăria acestei incinte era alcătuită din două rânduri de plăci de calcar și granit, dispuse pe exterior și amenajate cu o umplutură din piatră spartă între ele (fig. 2). Obligatoriu de remarcat este faptul că autorii săpăturilor de la Sobari au identificat doar trei laturi ale acestui zid de incintă: latura de vest atingea lungimea de 38 m, cea de nord - 90 m și cea de est - 45 m (Rikman 1975a, 205). Această stare a lucrurilor a putut fi confirmată și ca urmare a măsurărilor geofizice din sit, pe parcursul cărora nu a fost descoperită latura de sud a zidului în cauză (Popa et alii 2010, 147). Probabil, că această latură nu a ajuns să fie construită niciodată (fig. 3)! Din descrierea stratigrafiei sitului, publicată de primul arheolog care a cercetat situl, Emanoil Rikman, reiese clar faptul că incinta, descrisă mai

⁴ În anul 2013 o secțiune arheologică a fost trasată perpendicular pe latura de est a incintei în discuție. Descrierile publicate „the wall was 4.7 m thick and 0.6 m high” (Matveev 2014, 192) sunt greu de asociat cu ilustrația din aceeași publicație. Așa cum menționa Rikman, în cazul celor 4,7 m lățime este vorba mai degrabă despre spațiul pe care s-au răspândit ruinele incintei și nicidecum lățimea reală a zidăriei acesteia (Rikman 1970, 192). Ne-am permite aceeași concluzie și pe baza fotografiilor publicate de autorul săpăturilor din 2013 (Matveev 2014, 202).

sus, întretăia stratul de cultură al aşezării culturii SMC (Rikman 1975a, 212). Respectiv, putem deduce că la momentul începutului construirii incintei de piatră, restul aşezării ar fi trebuit deja să existe. Această situaţie documentează corelaţia în timp dintre zidul de incintă şi restul aşezării aparţinând, culturii SMC.

O altă particularitate a sitului de la Sobari este marcată de descoperirea unei construcţii de piatră în interiorul spaţiului delimitat de zidul de incintă. Este vorba de o structură rectangulară, cu laturile lungi orientate aproximativ pe direcţia est-vest, de la care s-au putut identifica fie zidăria intactă a fundaţiei, fie doar şanţul de construire a acesteia (fig. 4). Clădirea acoperea o suprafaţă de aproximativ 18 x 10 m şi era compartimentată în cel puţin 2 încăperi adosate una alteia (Popa 1997). În pereţele interior a fost observată o deschidere de uşă, de circa 1.6 m lăţime. Fundaţiile clădirii, inclusiv ale peretelui interior, erau adâncite în sol până la circa 1 m, ceea ce poate permite o discuţie despre înălţimea la care se ridicau pereţii şi acoperişul acestei construcţii de piatră. Zidăria era alcătuită din piatră de calcar, cărămidă arsă de lut şi mortar de var. Învelitoarea acoperişului era aşezată pe un schelet de grinzi de lemn, fixate cu cuie de fier şi acoperite cu ţiglă şi olane. Multe fragmente dintre ţiglele de acoperiş erau marcate de o serie de semne în formă de semicerc (fig. 5), ce reprezintă o particularitate cunoscută a ţiglelor din provinciile Imperiului Roman. Personal, am interpretat această categorie de semne de pe suprafaţa materialului tegular drept indicii pentru constructori în vederea orientării corecte a ţiglei pe acoperiş – asta deoarece, în secţiune, tegulele nu sunt simetrice, ceea ce impune o ordine specială a lor în structura învelitorii acoperişului (). Din alte materiale descoperite în săpătură se mai remarcă sticla transparentă, provenind cel mai probabil de la geamul sau geamurile acestei construcţii.

Judecând după concentrarea în spaţiu a fragmentelor descoperite, presupusul geam se afla pe mijlocul laturii de est a clădirii. La nivelul actual al cercetării, nu se cunoaşte dacă şi alte laturi ale construcţiei au avut ferestre cu geamuri de sticlă sau nu. De jur-împrejurul clădirii s-au descoperit în total 16 baze de coloană, cioplite din piatră masivă de calcar, care toate împreună denotă existenţa unui peristil de coloane în jurul construcţiei descoperite. Distanţa dintre bazele de coloană, atât între ele, cât şi faţă de pereţii construcţiei, era de circa 2 m. Toate aceste particularităţi constructive ne permit să afirmăm faptul, că la nivelul actual al cercetărilor, construcţia de piatră de la Sobari este una cu totul atipică pentru mediul culturii SMC.

Nu putem face aceeaşi afirmaţie despre majoritatea artefactelor arheologice descoperite în interiorul ei, acestea fiind relativ tipice pentru mediul culturii SMC din zonă. Complexul construcţiei de piatră de la Sobari nu se remarcă nici printr-un număr ridicat de piese arheologice şi nici prin calitatea deosebită a acestora (Popa 1997; Rikman 1970). Cu toate acestea, deşi puţine la număr, ele ne permit anumite constatări despre datarea momentului distrugerii/părăsirii construcţiei. În primul rând, trebuie amintit un fragment de pahar conic de sticlă cu două linii orizontale, executate prin şlefuire. Paharul pare să fi aparţinut tipului cunoscut drept „Sântana de Mureş” şi datat aproximativ în a doua jumătate a secolului al IV-lea (Gomolka-Fuchs 1999, 132). Din colţul de nord-est al construcţiei au fost adunate o serie de fragmente de la o amforă de producţie provincial-romană⁵, ale cărei analogii de la sud de Dunărea de jos se datează de asemeni în a doua

⁵ Contrar părerii expuse în literatură (Vornic 2010, 204 Nota 160), în cadrul săpăturilor la care am participat personal, s-au descoperit fragmente de amforă de acest tip, în colţul de nord-est al încăperii mari din construcţia de piatră de la Sobari.

jumătate a secolului al IV-lea (Popa 1997, 125-126). Mai puțin relevante pentru stabilirea momentului părăsirii complexului sunt descoperirile celor doi denari, provenind din dărmăturile construcției și identificați cu emisii de la Faustina și de la Geta (Popa 1997, 125), dar – așa cum arăta Maria Tichanova acum 40 ani în urmă – prezența denarilor în complexe arheologice de epocă romană târzie nu contribuie cu nimic la stabilirea cronologiei acestora (Tichanova 1979).

Sticla de geam, zidăria de cărămidă arsă și mortar de var, învelitoarea acoperișului executată din țigle și olane, peristilul de jur-împrejurul construcției – toate aceste particularități deosebite apropie conceptul și idea construcției de piatră de la Sobari de fenomenul așa-numitelor „*stațiuni romane din Barbaricum*”, cunoscut pe larg mai ales în zona Dunării de mijloc (Stoll 2001; Zugravu 2007, 204), doar că din punct de vedere planimetric construcția de la Sobari nu se aseamănă direct cu nici unul dintre edificiile de inspirație romană de la Dunărea de Mijloc (Popa 2001).

În colaborare cu arhitectul de la Chișinău, Grigore Burciu, am publicat o propunere de reconstituire (fig. 6), care subliniază după părerea mea caracterul mediteraneeen al construcției discutate (Popa 2001). Împreună cu incinta incompletă de jur-împrejur, construcția de la Sobari amintește ca plan de templele așa zise „galo-romane” din provinciile din vestul Imperiului, în special cu cele de la Elst (Trunk 1991, 188-190), de unde avem documentate și câte o clădire cu peristil și incintă de jur-împrejur (fig. 7). La fel ca și la Sobari, în cele două temple amintite lipsesc indicii asupra unei instalații de încălzit (vatră, cuptor, etc.). La Sobari acestea fie nu au fost descoperite de arheologi, fie la momentul pierii complexului ele nu fuseseră încă construite, fie pur și simplu nu erau admise în asemenea tip de construcție. La nivelul actual al cerce-

tărilor nu avem un răspuns clar la întrebarea despre lipsa unei surse de încălzire. În acest context, ne surprinde reconstituirea publicată în catalogul Proiectului „*Roman Art and Civilization - a Common Language in Antiquity*”, imagine în care pe acoperișul construcției de la Sobari apar două coșuri de fum (Matveev 2014, 200).

După cum a arătat timpul scurs de la publicarea primelor rezultate de cercetare la Sobari și până acum, discuțiile despre interpretarea rolului și funcționalității edificiului de inspirație romană de la Sobari nu sunt dintre cele mai simple și nici pe departe încheiate.

Bazându-ne pe modelul de analiză a fenomenului „*stațiunilor romane din Barbaricum*”-ul din zona Dunării de mijloc, propus de Oliver Stoll, am aminti întâi de toate de o posibilă funcție militară a sitului de la Sobari (Stoll 2001, 483-491). Fie în contextul politicii imperiale romane (Bârză 1979, 55), fie în contextul centrelor de putere din cadrul civilizației SMC (Kropotkin 1984), funcția militară a complexului cu incintă și construcție de piatră de la Sobari a fost pe larg comentată în literatura de specialitate. Este foarte interesant a ne întreba dacă în cazul Sobari avem în față un segment din presupusul *Limes* roman de pe Nistru, ale cărui primele 20 de mile pot fi presupuse din textul lui Amm. Marcellinus despre Munderich – „*Castris denique prope Danastii margines a Greuthungorum vallo longius opportune metatis, Munderichum ducem postea limitis per Arabiam, cum Lagarimano et optimatibus aliis, ad usque vicensimum lapidem misit, hostium speculaturos adventum, ipse aciem nullo turbante, interim struens*”, Amm. Marcellinus XXXI, 3. 5 (Rolfe 1986, 396-398). Sunt oare incinta de piatră sau materialele de construcție de inspirație romană – asemeni țiglelor, cărămidilor și sticlei de geam – o mărturie a eventualei „provincializări” a zonei dintre Carpați și Nistru? Răspunsul la această întrebare nu

poate fi decât unul negativ: situl de la Sobari, aflat la o distanță considerabilă (de cca 300 km), atât de cel mai apropiat centru de putere romană de pe litoralul Mării Negre și Dunărea de jos, cât și de castrele auxiliare din Dacia, este un fenomen singular în regiune și nu poate fi privit drept parte componentă a unui sistem de apărare a unei frontiere. Pentru a fi asemănat unui castru roman, fortificația de la Sobari este una prea mică, iar incinta incompletă. În afară de aceasta, ar mai lipsi și alte elemente ale unui sistem de fortificație, asemeni unui sau mai multor șanțuri adiacente zidului. Lipsesc porțile și turnurile de colț, atât de obișnuite pentru un castru auxiliar (Johnson 1987). Analogiile amintite de Kropotkin (1984) și mai nou de Matveev (2013a, b), care ar trebui să ilustreze caracterul de fortificație al complexului de la Sobari în perioada romană-târzie, nu se sprijină, după părerea mea, pe argumente, pentru că, așa cum arătam într-un studiu publicat încă acum 20 de ani, fortificațiile de la Bașmačka, Gorodok, Alexandrovka sau chiar Pietroasele, în perioada locuirii de către purtătorii culturii SMC nu au fost utilizate drept cetăți (Popa 1999).

În una dintre lucrările sale de referință despre istoria economiei romane, Harald von Petrikovits lansa ipoteza conform căreia „stațiunile romane din *Barbaricum*” de la nord de Dunărea de mijloc au fost folosite drept centre de comerț (Petrikovits 1985, 298). O interpretare asemănătoare a acestor situri din stânga Dunării de mijloc a susținut-o și Scholl, care le considera emporii comerciale romane, ce ar fi servit la adunarea de produse agricole pentru piața de desfacere din interiorul Imperiului (Stoll 2001, 485-491). Nu știu în ce măsură această ipoteză interpretativă ar putea fi valabilă și pentru Sobari. Pe de o parte, Bazinul Nistrului de Mijloc a făcut parte, cel puțin pe timpul dinastiei lui Constantin cel Mare din Gothia romana – o provincie nedeclarată a Imperiului (Chrysos 1973; 1992). În acest

sens, o funcție economică și comercială a sitului ar fi fost de închipuit, chiar dacă stadiul cercetărilor ne oferă doar puține puncte de sprijin pentru o asemenea ipoteză! Pe de altă parte, distanța relativ mare de lumea romană și unicitatea sitului în întregul *Barbaricum* de la Nistru, ar fi îngreunat comunicarea cu provinciile romane. Oportunitățile unor legături comerciale cu Imperiul ca urmare a distanței mici până la Nistru, în calitate de arteră de comunicație pe direcția nord-sud este uneori supraevaluată (Kazanski 2013; 2016; Ščukin 1994).

Într-un studiu anterior concentrat pe problemele de cercetare și evaluare a complexului cu construcții de piatră de la Sobari, am presupus, bazându-mă mai mult pe indicii indirecte, că la Sobari am putea avea de a face cu un complex de cult (Popa 1997, 131). În literatura de specialitate, ipoteza mea de lucru a fost parțial acceptată (de ex. Fehr, Rummel 2011, 68-69), 68-69, parțial respinsă (de ex. Kazanski 2015, 118). În ceea ce privește planimetria, există, după părerea mea, suficiente elemente asemănătoare între complexul „stațiunii romane” de la Sobari, atât cu „Bisericile fără absidă” (Popa 1997, 129-130 Abb. 11), cât și cu unele temple zise „gallo-romane” din provinciile de vest ale Imperiului (Trunk 1991), doar că ne lipsesc indicii sigure ale caracterului de cult al complexului de la Sobari.

Nu în ultimul rând, ne putem întreba dacă „stațiunea romană” de la Sobari ar fi putut întruchipa reședința unui reprezentant al elitei locale (sau regionale). În acest context, Nicolae Gostar a folosit pentru complexul de la Sobari termenul de „vilă” respectiv „palat modest” (Gostar 1983, 231-232).

Tehnica deosebită construcție, alături de felul în care a fost edificată construcția de piatră și incinta ei, alături de descoperirile speciale din interiorul și din jurul clădirii, pot fi interpretate ca indicii ale statutului social deosebit al proprietarului

complexului de la Sobari. O valoare deosebită o au în acest context fragmentele de la șaua de lemn, tipică pentru perioada din a doua jumătate a secolului al IV-lea din Europa și Asia. Remarcăm mai ales fragmente de folie de aur cu decor sub formă de solzi suprapuși⁶ și bara îngustă de bronz care prindea folia de aur de fața șei (Popa 1997, 124-125; 2007, 170-171). Cu regret, aceste piese au fost descoperite într-un canal de rozătoare, astfel încât nu ne putem aventura în presupuneri despre natura descoperirii: pe de o parte ar putea fi vorba de resturile unei înmormântări cu artefacte ale culturii nomazilor timpurii, săvârșită în ruine romane, asemeni mormântului de la Turda (Bărbulescu 2007) sau a multor altor morminte asemănătoare (Quast 2011). Pe de altă parte, aceste fragmente de șa ar fi putut ajunge/pierdute, cu același succes și „întâmplător” în zona clădirii de piatră de la Sobari, fără nici un context de înmormântare. Pe baza analogiilor în morminte cu inventar mai numeros, tipul respectiv de șa de lemn datează mai ales în a doua jumătate a secolului al IV-lea. Accesoriile decorative de la o șa – atât drept element cultural specific lumii nomade, cât și drept indice cronologic al „epocii hunice” (alături de multe alte indicii directe sau indirecte), ne permite să postulăm în zona sitului de lângă localitatea actuală Sobari de pe Nistrul de mijloc, unul dintre presupusele „centre de putere” a aristocrației gentile de la est de Carpați, din perioada timpurie a migrațiilor (Curta 1990, 280).

În toate aceste scenarii de interpretare este vorba, de fapt, despre contactele romanilor cu vecinii de la nord de Dunărea

de jos, contacte care cândva la mijlocul secolului al IV-lea au condus la edificarea așa numitei „stațiuni romane” sau a „edificiului de inspirație romană” de la Sobari⁷. În acest context este nevoie să facem diferență între proprietarul/comanditarul complexului de la Sobari, pe de o parte, și arhitectul, respectiv meșterul, care a construit clădirea cu incintă la marginea unei așezări locale de pe Nistrul de mijloc. Indiferent de faptul dacă avem de a face cu un emporiu comercial roman, cu o vilă drept reședință a unui aristocrat local sau cu un complex cu caracter de cult, meșterul-constructor al acestei clădiri cu incintă de piatră avea cunoștințe suficiente în arta arhitecturală mediteraneeană. Personal sunt de părere că este vorba despre un profesionist ajuns aici, venind de undeva din spațiul provincial-roman. Modalitatea prin care acest meseriaș a ajuns în mediul barbar, nu poate fi în acest moment, reconstituită. Nu putem nici deduce dacă el a ajuns de bună voie la Sobari sau mobilitatea lui a fost mai degrabă una forțată și nedorită de el însuși. Este foarte interesant a aminti în acest context situația descrisă de Priscus, în contextul vizitei la curtea lui Attila (Dobhofer 1955, 40-41; Externbrink 2007, 52). Autorul ne povestește despre constructorul unicii clădiri de piatră din satul unde se afla reședința lui Attila și a apropiaților lui. Acesta pare să fi fost un prizonier din Sirmium. În baza acestei paralele istorice, s-ar putea explica și problema originii arhitectului, respectiv constructorului complexului de la Sobari.

Protagoniștii de fapt ale contactelor romano-barbare îi putem identifica în persoana celor care au comandat și

⁶ Michel Kazanski a descris această folie ca fiind din bronz aurit (Kazanski 2014, 36), ceea ce nu corespunde situației reale. Analizând afirmația în context bibliografic mai larg, am constatat că este vorba de o eroare legată de traducere. Asta pentru că în versiunea franceză a studiului în cauză, se vorbește deja despre »feuilles en or et plaques en bronze« (Kazanski 2015, 118).

⁷ Remarcăm aprecierea lui Kazanski, care la Sobari pune accentul mai degrabă contactele huno-gotice: »... le bâtiment en pierre construit selon les traditions romaines dans l'habitat de Sobari a livré des fragments d'une selle «hunnique» d'apparat. Cela nous permet de dire que certains éléments de la culture aristocratique hunnique ont été adoptés par les Goths.« (Kazanski 2015, 122).

plătit construirea complexului cu incintă de piatră de la Sobari. După toate probabilitățile, și aceste persoane aveau cunoștințe asupra modelelor de arhitectură provincial-romană. Ipoteza mea anterioară de lucru, prin care postulam că în cazul proprietarului complexului de la Sobari ar fi putut fi vorba despre un „roman” care s-a stabilit într-un sat din Gothia (Popa 1997), o consider din perspectiva experienței acumulate între timp, drept una mai puțin realistă. Mai degrabă avem de a face cu un reprezentant al aristocrației locale din zona Nistrului de mijloc, care a comandat construirea complexului de inspirație provincial-romană. În literatura de specialitate întâlnim și păreri mai nuanțate, care încearcă să traseze o cale de mijloc între cele două extreme formulate de noi: romani vs. barbar/got. De exemplu, Michael Kulikowski admite că ar putea fi vorba de un nobil de origine gotică, stabilit în Gothia după o perioadă mai îndelungată, petrecută în una dintre provinciile Imperiului Roman (Kulikowski 2009, 97). Această ipoteză pare a fi plauzibilă și a reflecta destul de real situația de la Sobari. Ne putem închipui ca proprietarul edificiului de la Sobari să fi fost un fost

localnic, care a putut aduna cunoștințe despre arhitectura provincial-romană pe parcursul unei șederi de lungă sau de scurtă durată în Imperiu. Fie ca soldat, fie ca ostatic, fie poate chiar drept trimis special la curtea imperială, această persoană a ajuns în contact direct cu lumea provincial-romană, de unde a și revenit cu idei și know-how, care au contribuit într-o formă sau alta la edificarea complexului cu incintă de piatră de la Sobari. Această formă a contactelor culturale dintre provinciile romane și vecinii de la nord de Dunăre este bine cunoscută, mai ales pe baza documentării și interpretării așa numitelor „importuri romane în *Barbaricum*” (Wolters, Erdrich, Voß 2003), care sunt reprezentate în *Barbaricum*-ul învecinat nu doar prin artefacte de origine provincial-romană, dar și prin tehnologii și idei inovative (Popa 2015, 188). În acest mod, complexul cu construcție și incintă de piatră de la Sobari ilustrează într-o manieră excepțională contactele culturale dintre Imperiu și vecinii de pe cealaltă parte a *limes*-ului, contacte pe parcursul cărora sunt documentate nu doar importuri de bunuri materiale (produse în imperiu), ci și transfer de tehnologii și idei inovative.

Bibliografie / Bibliography

Bărbulescu, M. 2007. Ein germanisches Frauengrab aus dem Legionslager von Turda, Rumänien. În *Historisches Museum Speyer* (ed.) *Attila und die Hunnen*, Speyer: 239-241.

Bârzu, L. 1979. *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Biblioteca de Arheologie, București.

Bobrinskij, A. A. 1991. *Gornčarnye mas-terskie i gorny Vostočnoj Evropy (po materialam II-IV vv. n.e.)*, Moskva.

Chrysos, E. 1973. Gothia Romana. Zur Rechtslage des Föderatenlandes der Westgoten im 4. Jh. În Miron, A. (ed.) *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*, Freiburg-München.

Chrysos, E. 1992. Von der Räumung Dacia Traiana zur Entstehung der Gothia. *Bonner Jahrbücher* 192: 175-194.

Curta, F. 1990. Zu den chronologischen Problemen der römischen Goldbarrenschätze aus Crasna (Kr. Covasna) und Feldioara (Kr. Brașov). *Dacia, N.S.* 34: 269-284.

Doblhofer, E. 1955. *Byzantinische Diplomaten und östliche Barbaren. Aus den Excerpta de legationibus des Konstantinos Porphyrogennetos ausgewählte Abschnitte des Priskos und Menander Protektor*. Vol. 4, *Byzantinische Geschichtsschreiber*, Graz.

- Externbrink, H. 2007.** Attila als historische Persönlichkeit. În *Attila und die Hunnen*, Speyer: 49-57.
- Fedorov, G.B. 1960.** *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo mezhdureč'ja v I tys. n.e.* Vol. 89, *Materialy i Issledovanija po archeologii SSSR*, Moskva.
- Fehr, H., von Rummel, Ph. 2011.** *Die Völkerwanderung*, Stuttgart.
- Gomolka-Fuchs, G. 1999.** Gläser der Sintana de Mureș-Černjachov-Kultur aus Rumänien und der Republik Moldova. În G. Gomolka-Fuchs (ed.), *Die Sintana de Mureș-Černjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 24 Oktober 1995*, Bonn: 129-142.
- Gostar, N. 1983.** Vechimea elementului roman la răsărit de Carpați. *Istros* 2-3: 225-234.
- Iacob, M. (ed.) 2014.** *Roman Art and Civilization – a Common Language in Antiquity. Catalog of the itinerant exhibition*. Tulcea.
- Johnson, A. 1987.** *Römische Kastelle des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. in Britannien und in den germanischen Provinzen des Römerreiches, Kulturgeschichte der antiken Welt*, Mainz am Rhein.
- Kazanski, M. 2013.** Water Routes from the Baltic to Black Sea and Northern Barbarians in the Migration Period. In I. Khrapunov, F.A. Stylegard (eds.), *Inter Ambo Maria: Northern Barbarians from Scandinavia towards the Black Sea*, Kri-sitandsand-Simferopol: 154-176.
- Kazanski, M. 2014.** Voždeskoe zachorone-nie gunnskogo vremeni v Konceštach i ego kul'turno-istoričeskij kontekst. *Tractus Aevorum* 1: 24-51.
- Kazanski, M. 2015.** La tombe «princièrè» de l'époque hunnique à Concești et son contexte historique et culturel. În T. Vida (ed.) *The Frontier World. Romans, Barbarians and Military Culture. Proceedings of the International Conference at the Eötvös Loránd University, Budapest, 1–2 October 2010*, Budapest, 111-128.
- Kazanski, M. 2016.** Vodnye puti iz Baltiki k Černomu Morju v pozdnerimskoe vremja i v epochu pereselenija narodov. *Stratum Plus* 4: 191-240.
- Kropotkin, A.V. 1984.** K voprosu o plemen-nyh centrach černjahovskoj kul'tury. *Sovetskaja archeologija* 3, 35-47.
- Kulikowski, M. 2009.** *Die Goten vor Rom*, Darmstadt.
- Magomedov, B.V. 2001.** Černjachovskaja kultura. Problema etnosa, Lublin.
- Matveev, S. 2013a.** Multidisciplinary research in the Prut-Dniester interfluvium barbaricum. În C. Schuster, O. Cîrstina, M. Cosac, G. Murăto-reanu (eds.) *Proceedings of the 12th International Congress of Thracology: the Thracians and their Neighbors in the bronze and Iron ages: Târgoviște, 10th-14th September 2013*, Târgoviște: 237-254.
- Matveev, S. 2013b.** Situl de epocă romană Sobari și problema fortificațiilor în mediul Sântana de Mureș – Černjachov. *Acta Terrae Fogarasiensis* 2: 35-48.
- Matveev, S. 2014.** Sobari. În M. Iacob (ed.), *Roman Art and Civilization - a Common Language in Antiquity. Catalogue of the itinerant exhibition*, Tulcea: 200-203.
- Matveev, S., L. Guțu. 1999.** Problema originii locuințelor černjahoviene pe teritoriul dintre Nistru și Prut. *Analele ANTIM* 1: 110-118.
- Petrikovits, H. von. 1985.** Römischer Handel am Rhein und an der oberen und mittleren Donau. În *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mitteleuropa. 1. Methodische Grundlagen und Darstellungen zum Handel in vorgeschichtlicher Zeit und in der Antike*, edited by K. Düwel, H. Jahnkuhn and Harald Siems, Göttingen: 299-336.
- Popa, Al. 1992.** Stațiunea Sobari, raionul Soroca în lumina noilor cercetări de teren. În *Conferința științifică a corpului didactico-științific. Universitatea de Stat din Moldova*, 31, Chișinău: 34.
- Popa, Al. 1997.** Die Siedlung Sobari, Kr. Soroca (Republik Moldau). *Germania* 73 (1): 119-131.
- Popa, Al. 1999.** Cu privire la problema așezărilor fortificate din aria culturii Sântana de Mureș-Černjahov. *Mousaios* 5: 53-69.
- Popa, Al. 2001.** *Romains ou Barbares? Architecture en pierre dans le barbaricum à l'époque romaine tardive (sur le matériel archéologique du Nord-Ouest du Pont Euxin)*, Chișinău.
- Popa, Al. 2002.** Some considerations about stone building in Barbaricum during the Late Roman period. *Angustia* 7: 271-294.

Popa, Al. 2007. Frühhunnenzeitliche Besiedlung zwischen Ostkarpaten und Dnestr. În *Historisches Museum Speyer* (ed.) *Attila und die Hunnen*, Speyer: 169-173.

Popa, Al. 2015. *Untersuchungen zu den römisch-barbarischen Kontakten östlich der römischen Provinz Dacia*. Vol. 47, *Antiquitas III*, Bonn.

Popa, Al., Musteață, S. Bicbaev, V., Rassmann, K., Munteanu, O., Postică, G.I., Sîrbu, Gh. 2010. Rezultate preliminare privind sondajele geofizice din anul 2009 și perspectivele folosirii magnetometriei în Republica Moldova. În S. Musteață, Al. Popa, J.P. Abraham (eds.), *Arheologia între știință, politică și economia de piață*, Chișinău: 115-127.

Quast, D. (ed.) 2011. *Weibliche Eliten in der Frühgeschichte. Internationale Tagung vom 13. bis zum 14. Juni 2008 im RGZM im Rahmen des Forschungsschwerpunktes „Eliten“*. Vol. 10, *RGZM Tagungen*. Mainz.

Rikman, E.A. 1970. Poselenie pervyh stoletij našej ery Sobar' v Moldavii. *Sovetskaja archeologija* 2: 180-197.

Rikman, E.A. 1975a. *Etničeskaja istorija nase-lenija Podnestrov'ja i prilegajuščego Podunav'ja v pervyh vekah našej ery*, Moskva.

Rikman, E.A. 1975b. *Pamjatniki sarmatov i plemen černjahovskoj kul'tury*. Vol. 5, *Arheologičeskaja karta Moldavii*, Kišinev.

Rolfe, J.C. (ed.) 1986. *Ammianus Marcellinus: In three volumes*. 3. Rev. and repr. ed, *The Loeb Classical Library*. London/Cambridge Mass.: Heinemann/Harvard University Press.

Ščukin, M.B. 1994. O trech putjach balto-černomorskich svjazej v pervye veka našej ery. În A.Z. Jarovoj (ed.), *Drevnejšie obščnosti zemledel'cev i skotovodov Severnogo Pričernomor'ja* (V tys. do n. e.-V v. n. e.), Tiraspol: 245-247.

Šiškin, R. 1999. Zur Siedlungsarchäologie der Černjachov-Kultur. In G. Gomolka-Fuchs (ed.), *Die Sântana de Mureș-Cernjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh*, Bonn: 83-90.

Stoll, O. 2001. Armee und Agrarwirtschaft: die „Stationen“ vor dem norisch-pannonischen Limes und die Landwirtschaft im „Feien Germanien“. În *Römisches Heer und Gesellschaft. Gesamelte Beiträge 1991-1999*, Stuttgart: 452-511.

Tichanova, M.A. 1979. K voprosu o dostovernosti datirovki zakrytyh kompleksov rimskimi monetami. *Kratkie Soobščeniia Instituta Arheologii/Instituta Istorii Material'noj Kultury (Moskva)* 159:37-43.

Trunk, M. 1991. *Römische Tempel in den Rhein- und westlichen Donauprovinzen. Ein Beitrag zur architekturgeschichtlichen Einordnung römischer sakralbauten in Augst*. Vol. 14, *Forschungen in Augst*. Augst: Römermuseum.

Vornic, V. 2010. Morminte orientate vest-est din necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Brăviceni. Contribuții la problema răspândirii creștinismului în Gothia. *Arheologia Moldovei*, 33: 189-216.

Wolters, R., Erdrich, M., Voß, H.U. 2003. Römischer Import. In *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Berlin-New York: 138-158.

Zugravu, N. 2007. Germanicii și Roma. Noi abordări istoriografice. *Zargidava* 6: 199-208.

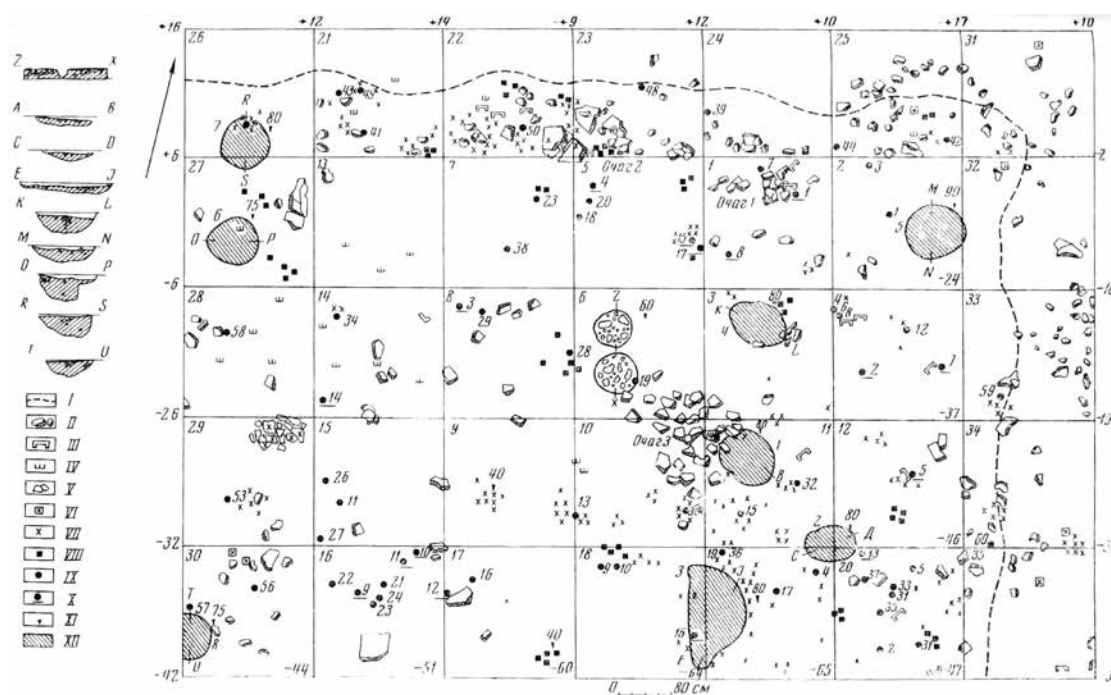

Fig. 1. Sobari. Locuința 2 descoperită în interiorul incintei de piatră (după Popa 2001, 273 Fig. 97). /
Fig. 1. Sobari. Dwelling no. 2 discovered inside the stone precincts (see Popa 2001, 273 Fig. 97).

Fig. 2. Sobari. Secvență din timpul săpăturilor în zidul de incintă (după Iacob 2014, 200-203). /
Fig. 2. Sobari. Image captured during the excavation of the stone wall (see Iacob 2014, 200-203).

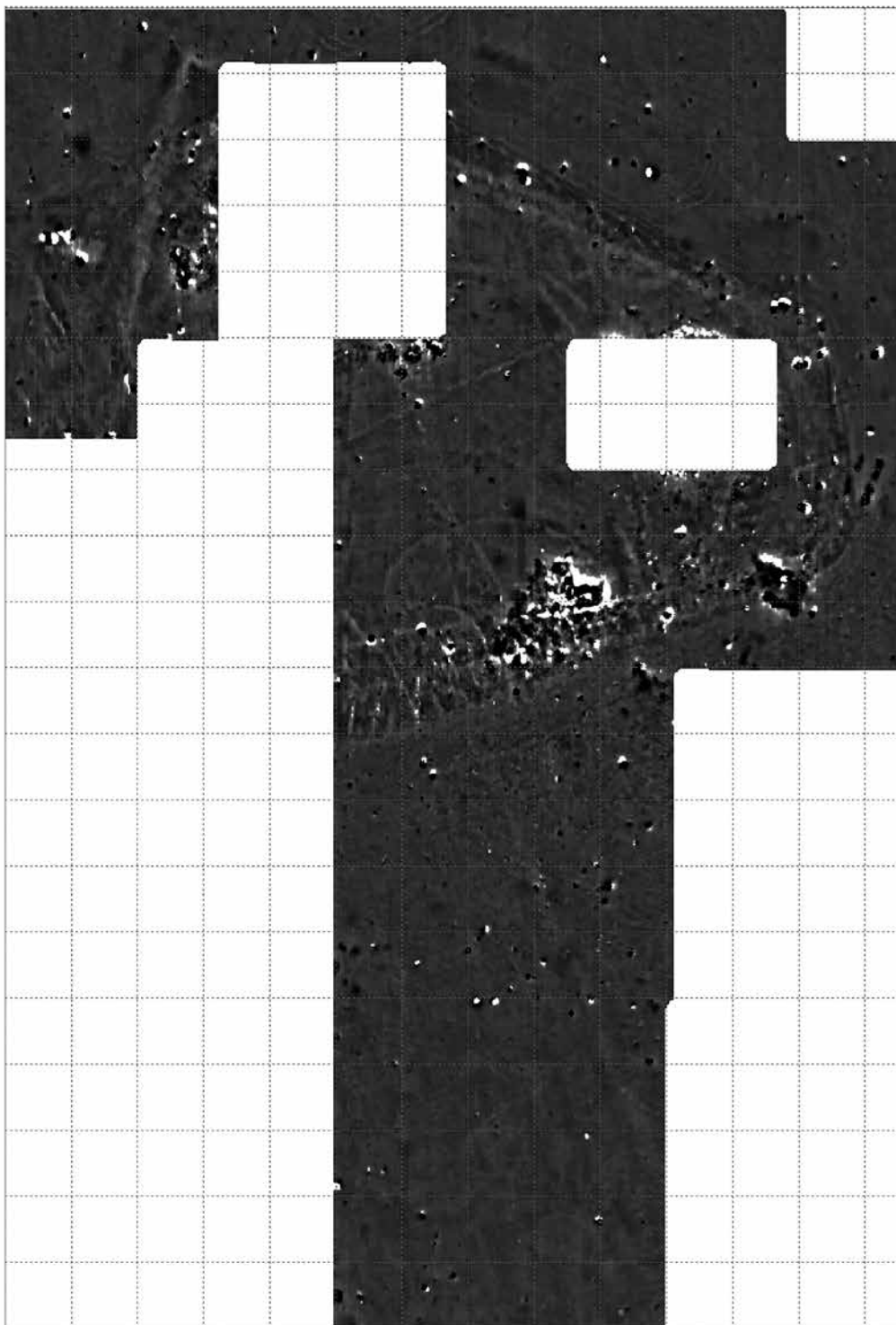

Fig. 3. Sobari. Rezultatele cercetărilor magnetometrice din cuprinsul incintei de piatră. /
Fig. 3. Sobari. The results of the magnetometric prospections within the stone precincts.

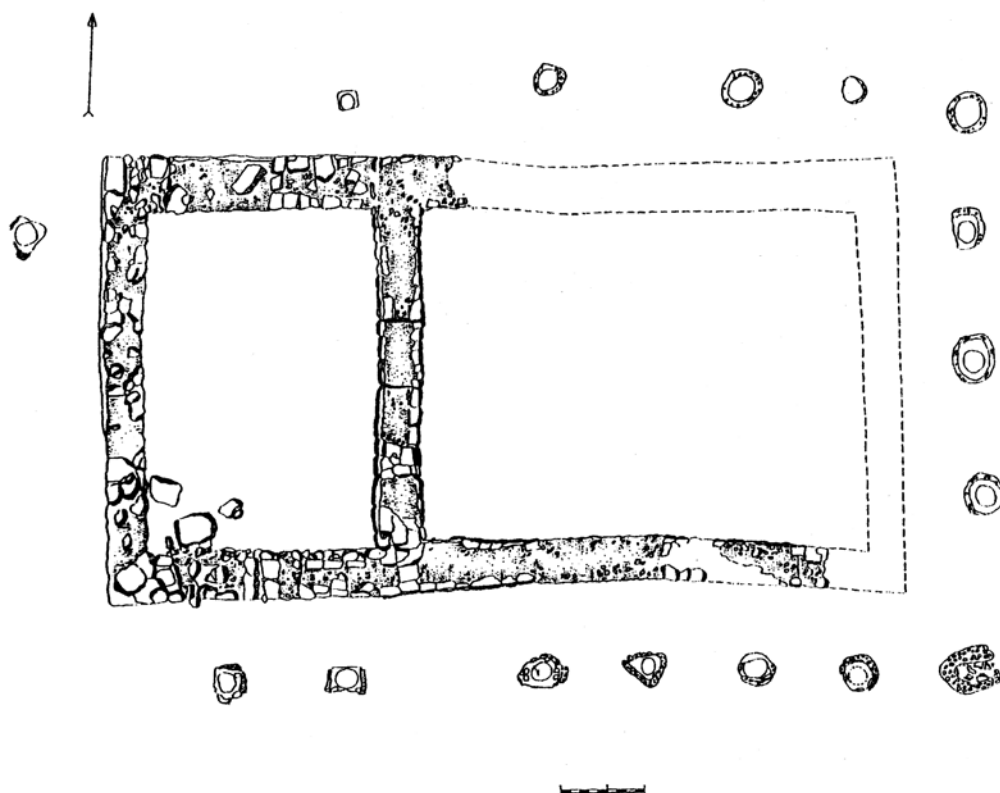

Fig. 4. Sobari. Planul construcției de piatră (după Popa 2001, 272 Fig. 96). /
Fig. 4. Sobari. The plan of the stone construction (see Popa 2001, 272 Fig. 96).

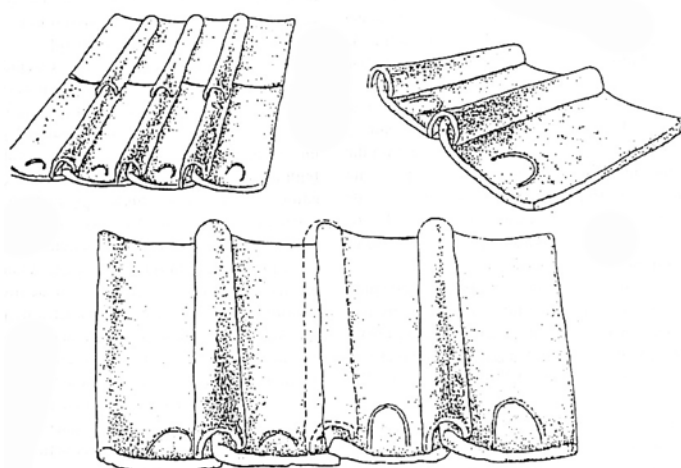

Fig. 5. Sobari. Propunere de reconstituire a sistemului de așezare a țiglelor (după Popa 2001, 281 Fig. 106 cu modificări). / *Fig. 5. Sobari. Reconstruction proposal for the tile layout system (see Popa 2001, 281 Fig. 106 with revisions).*

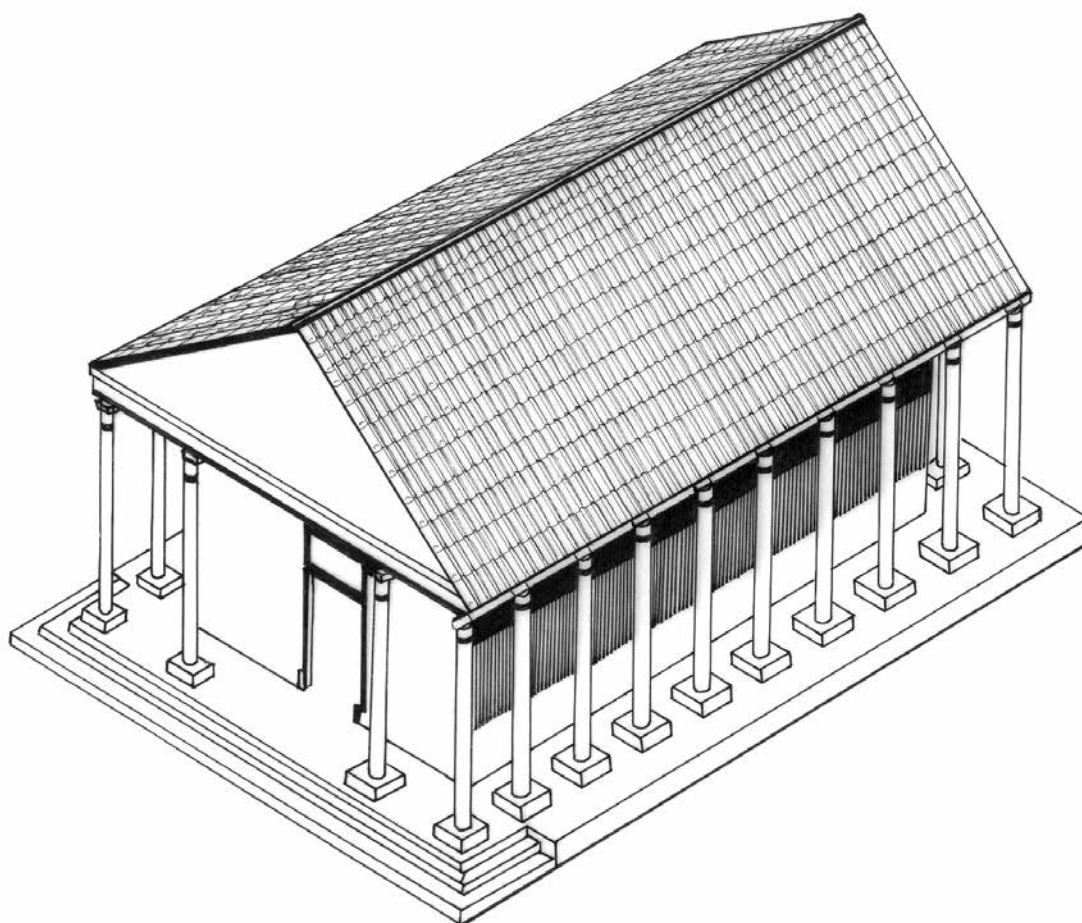

Fig. 6. Sobari. Propunere de reconstituire a volumetriei construcției de piatră (după Popa 2001). /
Fig. 6. Sobari. 3D reconstruction proposal of the stone construction (see Popa 2001).

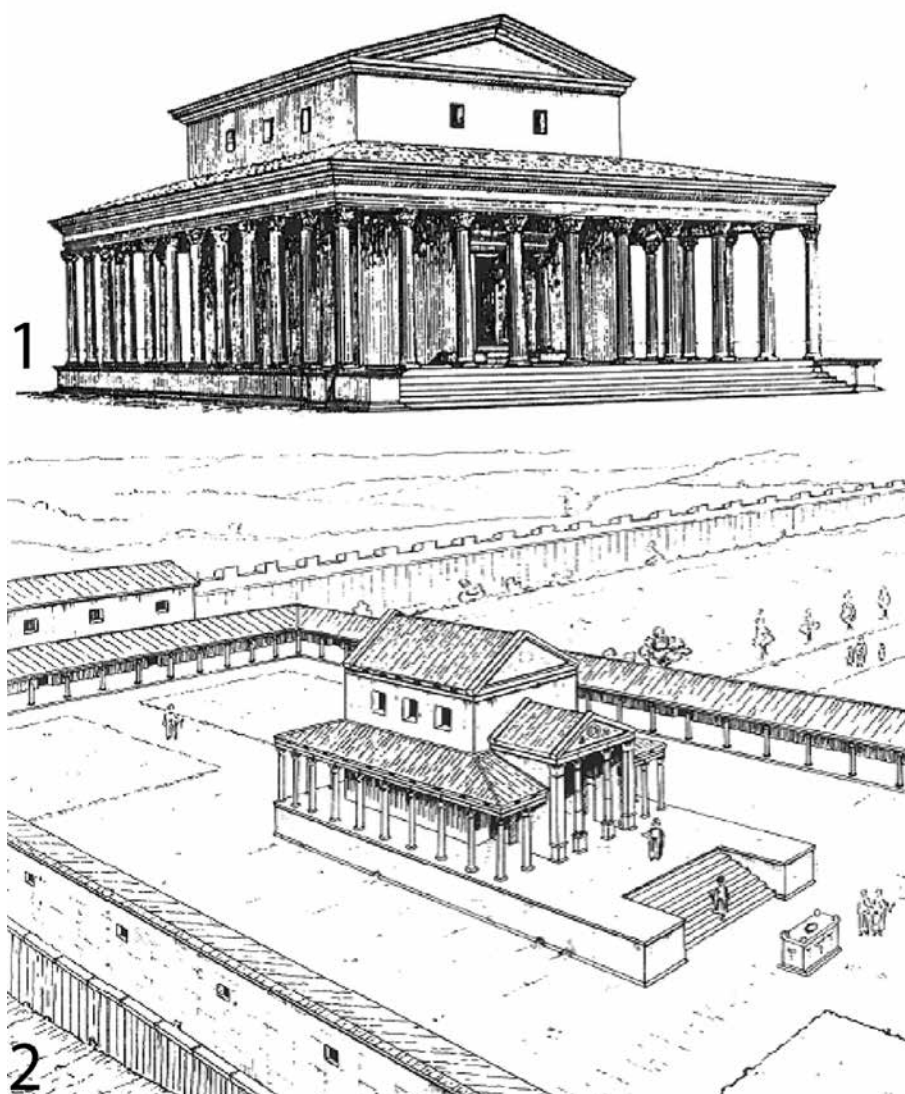

Fig. 7. Reconstituirea aspectului templelor galo-romane de la Elst (1) și Tongeren (2) (după Trunk 1991). /
Fig. 7. Reconstruction of the Gallo-Roman temples at Elst (1) and Tongeren (2) (see Trunk 1991).